

BOOK REVIEW

Özgür Yılmaz, *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2022, 536 sayfa, ISBN: 978-605-7592-93-4

Hümeyra Kesici*

Mustafa Öztürk, 'tarih bir bütündür, bu bütünlüğün incelikleri teferruatta gizlidir'¹ der. Öztürk'ün bu ifadesindeki teferruat ile kastettiği mahalli olan, yani mahalli tarih çalışmalarıdır. Mahalli/bölgesel tarih çalışmaları bütünün esasıdır ve genel tarihin anlaşılması için oldukça önemlidir.² Genel tarih adına yapılmış çalışmalar genellikle siyasi, askeri, diplomatik olay odaklı tarih anlayışıyla, merkezin (yöneticilerin, devletin) bakış açısıyla, elitlerin/siyasilerin tarihi üzerine inşa edilmiştir. Bu çalışmalarda çoğunlukla (devlet) arşiv belgelerine dayanılarak oluşturulmuştur. Yerel tarih ise bu tarih yazımına bir başkaldırı niteliğindedir. Yerel tarih, tarihi siyasi-olay odaklı açıklama ve cevaplardan ziyade farklı boyutlarıyla açıklayabilme imkânını tarihçilere sunmaktadır.³ Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren tarihçilerin ilgi odağı haline gelen yerel tarihçilik ulusal tarih anlatısının tek biçimliliğinden, bölgesel anlatımın

* Samsun Üniversitesi

ORCID ID: 0009-0008-3665-4926, E-mail: kesicihumeyra@gmail.com

Submitted: 13 March 2024, Accepted: 21 April 2024

¹ Mustafa Öztürk, "Yerel Tarih ve Şehir Tarihçiliğinin Yeri, Önemi ve Bugünkü Durumu", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, ed. Haluk Selvi, Bilal Çelik, İbrahim Şirin ve Ali Yeşildal. (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017) s. 421.

² Öztürk, "Yerel Tarih ve Şehir Tarihçiliğinin Yeri, Önemi ve Bugünkü Durumu", s. 421.

³ Muhammed Dağ, "Annales Tarih Ekolü Ve Türkiye'de Yerel Tarih yazımı (1939-2000)" (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2020), s.1.

zenginliğine doğru yeni bir kapı aralamıştır.⁴ Yerel tarih çalışmaları ile tarihin öznesi olarak sıradan insan öne çıkmaktadır. Yerel tarih çalışmaları belirli bir zaman ve mekân özelinde sıradan insanların faaliyetlerine, yaşamlarına odaklanır. Yerel tarihi genelin tarihinden ayrı düşünemeyiz. Yerel ve genel bir bütündür. Yerel tarih genel tarihin daha ayrıntılı açıklamalarının yapılmasını sağlarken getirdiği derinlikle ve bütünlüğün daha doğru ve anlaşılır hale gelmesine katkı verir.⁵ Buradan hareketle ilk örneklerine Avrupa'nın değişik ülkelerinde rastladığımız yerel tarih yazımı Türkiye'de de son yıllarda hak ettiği bir karşılığı bulmaya ve yerel nitelikli pek çok akademik veya akademi dışı çalışma ortaya çıkmaya başlamıştır. Her yeni çalışma Türkiye'de yerel tarihin niteliğine katkı yaptığı gibi kaynakları açısında da yeni pencereler açmaya başlamıştır.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Edirne Antlaşması ile Karadeniz'in statüsü değişmiş, Avrupalı güçlerin ekonomik çıkarları için rekabet ettikleri önemli bir alan haline gelmiştir. Karadeniz'in güney kıyıları Osmanlı hâkimiyetinde bulunmaktaydı. Bu kıyılardaki limanlarda faaliyet göstermek isteyen Avrupalılar buralarda konsolosluk tesis etmişlerdir. Trabzon, Sinop, Samsun gibi liman şehirlerinde konsolosluk kuran İngilizler "emin liman" olarak tabir edilen Batum'da birkaç nedenden ötürü konsolosluk tesis etme düşüncesindeydiler. İngiliz mallarının ulaşmadığı yer kalmasın düşüncesi, Batum'un İngiltere'nin İran ile yapacağı ticarete önemli bir konuma sahip olması, Rusların Kafkasya'daki askeri, siyasi, ticari faaliyetlerinin ve İran ile ilişkilerinin takip edilmesinin gerekliliği bu nedenler arasında sayılabilir. Bu nedenlerden ötürü Batum'da 1840 yılında İngilizler Batum Konsolos Yardımcılığı makamını tesis etmişler. Bu bağlamda Özgür Yılmaz'ın tamamen bu konsoloslukun arşivlerine dayalı olan *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)* adlı çalışması pek çok yönden dikkat çekmektedir.

İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852) 536 sayfadan oluşan, içeriği oldukça zengin bir çalışma. Önsöz, giriş, üç ana bölümden oluşan çalışmada Yılmaz, giriş kısmında çalışmaya ilişkin önemli bilgiler ortaya koymuştur. Bu kısımda yazar öncelikle çalışmasının amacını ve konusunu açıklamıştır. Yazar çalışmasının konusunu İngiliz hükümetinin 1840'ta Batum'da tesis ettiği ve 1852 yılının sonlarında kapatma kararı aldığı Batum Konsolos Yardımcılığının geride bırakmış

⁴ Oktay Gökdemir, "8. Bölüm: Tarih yazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü Ve Yerel Tarih", *Tarih Nasıl yazılır? Tarih yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, ed., Ahmet Şimşek, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, 2019, s.140.

⁵ Gökdemir, "8. Bölüm: Tarih yazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü Ve Yerel Tarih", s. 141.

olduğu konsolosluk arşivlerinden hareketle Batum ve çevresinin durumunu incelemek ve böylece Osmanlı Devleti merkezi bakış açısından farklı olarak dışarıdan gelen iki yabancı, yani konsoloslar Frederick Guarracino'nun ve William Richard Holmes'ün gözünden "öteki tarihine" bakmak olarak ifade etmektedir. Bu çalıma vesilesiyle yazar Batum örneğinde ortaya konan bu çalışmanın "konsolosluk kaynaklarına sahip olan merkezler için bir örnek olması" şeklinde bir başka amacını da ortaya koymaktadır. Batum' ilişkin mevcut literatür hakkında değerlendirmelerden sonra yazar, konsolosluk raporlarının kaynak değerine dair değerlendirmeler yapmış ve çalışmanın temel kaynakları olan İngiliz Milli Arşivi'ne ve Batum ile ilgili olan belgelere ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiştir. Yazar burada ilgili arşivdeki Osmanlı tarihi ile ilgili olan fonlara ve Batum ile ilgili olarak çalışmaya kaynaklık eden belgelerin diplomatik özelliklerine değinmiştir. Takip eden başlıkta ise çalışmanın bölümlerine ilişkin değerlendirmeler yapmıştır.⁶

Kitabın "*Batum, Konsolosluk Kurumu ve Anadolu'da Yeni İngiliz Konsolosluk Ağı*" adlı birinci bölümü kendi içinde üçe ayrılmış. İlk bölümde Batum'un kısa bir tarihi anlatılmış ve mekânsal analizi yapılmış. Ardından Osmanlı'nın Batum'u fethinden kaybedişine kadar geçen sürede Osmanlı idaresi altındaki Batum'un tarihine değinilmiş. Bu bölümün ikinci kısmında ise Konsolosluk kurumunun tarihine, Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı konsoloslukların durumuna ve gelişimine ve son olarak da Osmanlı'nın Karadeniz'e kıyısı olan limanlarındaki konsoloslukların gelişimi ile ilgili bilgiler verilmiş. Bu bölümün son kısmında ise Anadolu'daki İngiliz Konsolosluk ağına ve İngilizlerin Batum'da bir konsolosluk tesis etmesine giden süreç ele alınmış. Burada Batum'a konsolos tayin edilenlerin özelliklerine ve konsolosların diplomatik kariyerlerine değinilmiş. Burada yazarın tespitlerine göre bu yeni birim için "Batum gibi Avrupa medeniyetinden kopuk olan ve Avrupalı kimsenin yaşamadığı bir yere göreve yeni başlayacak, kariyerinin başında olan kimselerin" tercih edilmiş olduğudur. Osmanlı coğrafyasında tesis edilen ve İstanbul'daki İngiliz elçiliğine bağlı olan diğer İngiliz konsoloslar gibi Batum'a gelen konsoloslar İngiltere'nin siyasi ve ticari politikaları, çıkarları için gözlem yapmış, bilgi akışı sağlamış, raporlar tutmuş ve bölgelerinde geziler yapmıştır. Bu dönemde İngiltere'nin bölgedeki önemli rakibi olan Rusya'nın politikalarının takibi Batum'da görev yapan konsolosları aracılığıyla icra edilmiştir. Kitabın bahsedilen birinci bölümü daha çok kitabın genelinde değinilen konulara hazırlık mahiyetinde olup 1840-1852 yılları arasında Batum'da yaşanan olayları ve

⁶ Yılmaz, *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi*, 27-56.

Batum'a konsolos olarak atanan kişilerin raporlarına konu olan hususların "arka planını" ortaya koyma amacıyla tasarlanmıştır.⁷

Kitabın en uzun "Konsolos Raporlarında Batum ve Çevresinin İdari, Askeri ve Sosyal Durumu" başlığını taşıyan ikinci bölümünde yazar farklı bir başlıklandırma sistemi benimseyerek konsolosların raporlarını yıl yıl değerlendirmeye almış ve her bir senenin raporlarını konularına göre ilgili başlıklar halinde incelemiştir. Ancak bu idari, siyasi ve askeri raporların özellikle belirli konular üzerinde odaklandığı görülmektedir. Bu konulara biraz daha ayrıntılı olarak bakıldığında konsolosların önce dâhili, daha sonra da harici olmak üzere iki önemli misyonlarının olduğu söylenebilir. Öncelikle konsoloslar görev bölgelerindeki önemli olayları takip etmek ve bunlar hakkında elçiliklerini düzenli olarak bilgilendirmek zorundaydılar. Bu bağlamda konsolosların on iki senelik görev süresinde yazdıkları raporlarda bölgenin idari durumu, bölgedeki ayan ve derebeylerinin neden olduğu sorunlar, Tanzimat'ın bölgede uygulanması ve etkileri, sınır meseleleri gibi temel hususlara odaklandığı görülmektedir. Diğer taraftan konsolosların harici misyonları çerçevesinde ise konsolosluğun Osmanlı-Rus sınırında yer almasından dolayı daha çok Rusların bölgedeki faaliyetlerin takibi açısından yoğun bir çaba harcadıkları görülmektedir. Burada Kafkasya'daki Rus faaliyetlerinin takibi yanında Rusların bölgedeki nüfuz alanlarını geliştirmek için uyguladıkları yöntemler takip edilmiş; konsoloslar zaman zaman bilgi almak için sınır veya Rus tarafına geçerek incelemeler yapmışlardır.

Bu çerçevede, ilk konsolos Guarracino göreve başladıktan sonra talimatlar doğrultusunda Batum'da ve Batum'un çevresinde yerel halk ve sınırın ötesinde Ruslar ile irtibata geçerek bilgi akışı sağlamış, nüfuzlu kimselerle ilişkiler kurmuş, siyasi ve ticari misyonları doğrultusunda bölgede incelemelerde bulunarak tespitlerini rapor etmiştir. İngiliz çıkarları için uygun olacak kararların bölgede alınması ve uygulanması için hem Guarracino hem de halefi Holmes büyük gayret göstermiştir. Öncelikle Batum'da ticari hayatı canlandırmak için bu dönemde süregelen isyanların sona erdirilmesi ve kargaşa ortamının ortadan kalkması gerektiğini raporlarında belirtmişlerdir. Bu sorunların çözüm önerilerinden de raporlarında detaylıca anlatmışlardır.

Konsolosların en dikkat çekici raporları bölgenin idari durumuna ilişkin olanlardır. Konsolosların raporlarına göre Bölge halkının mizacınusert ve kural tanımaz- da tetiklediği sorunlarla birlikte bölgenin beyleri ve ayanlar kendi aralarındaki problemlerde veya idare tarafından verilen

⁷ Yılmaz, *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi*, 57-141.

emirleri ve görevleri beğenmezlerse veyahut çıkarlarına ters düşerse hemen bir kargaşa ve isyan ortamı tertip ediyorlardı. Sınır bölgesinde yaşamının ve ikliminde etkisiyle bu durum halka da hızlıca sirayet ederek olayların büyümesine, sosyal ve ticari hayatın olumsuz etkilenmesine neden oluyordu. Devletin istediği vergiyi ödememek için veya askere gitmemek için isyan yoluna başvuruluyordu veya sınıra yakın bir bölge olan Çürüksu'da yaşayan halk idarenin isteklerini, emirlerini Rus tarafına geçme tehdidiyle savuşturuyordu. Bu durumlar raporlara göre konsolosluk yardımcılığı kapanana kadar az çok devam etmiştir. Raporlarda bu durumlara çözüm olarak bölgede etkili bir otorite tesis edecek İstanbul tarafından atanması lazım gelen bir görevlinin üstün yetkilerle donatılarak bölgede görevlendirilmesidir. Ayrıca bölgeye ordu birliklerinin sevk edilmesinin gerekli olduğu ancak yeterli barınma ve beslenme koşullarının olmadığı Batum'da bu birliklerin de varlığının halkta tepkiye yol açtığı raporlarda sabit. Altyapı ve üstyapı yetersizliği bölgenin hem yerel halkını hem de bölgeye dışarıdan gelecekleri olumsuz etkilemekteydi. Konsolosların öneri ve talepleri İngiliz elçiliği aracılığıyla Osmanlı Hükümeti tarafından er geç olumlu anlamda cevaplanmıştır. Batum Trabzon valiliğinden ayrılmış, Batum'u idare edecek kişi direkt İstanbul'dan atanmış, birlikler sevk edilmiş bölgeye, vs. Bu idari ve askeri değişiklikler kısmen Batum'da sükûnet ortamı sağlamıştır. Ancak bölge koşullarının yetersizliği ve halkın mizacının da etkisiyle kalıcı olamamıştır. Bu süreçte 1847'de Batum ve çevresinde uygulanmaya başlayan Tanzimat ise halk nezdinde bir karşılık bulmamış. Tanzimat öncesinde bölgeyi etkileyen ayanlar, valiler, beyler Tanzimat sonrasında da halkı yönlendiren kişiler olmuştur. Tanzimat uygulamalarını kendi çıkarlarına göre kullanmışlardır. Tepeden inmeci bir yaklaşımla uygulanmaya çalışılan Tanzimat tabanda bir karşılık bulamamış ve halk bu uygulamalara karşı da önceki tavırlarını takınmış veya takınmak zorunda bırakılmıştır.

Konsolosların takip ettiği bir diğer mesele de sınır sorunlarıdır. Ruslar ile Çürüksu dolaylarında bir küçük toprak parçasının kime ait olduğu sorunu 1840'tan 1852'ye kadar çözülememiş ve raporlara konu olmuştur. Bu mesele iki taraf arasında diplomasi ile halledilmeye çalışılmıştır. Ancak her iki tarafından kendince haklı olması bu sorunun çözüme kavuşmasını engellemiştir. Ayrıca Osmanlı-Rus sınırında gerçekleşen kaçakçılık faaliyetleri ve köle ticareti hem ikinci hem de üçüncü bölümlerde kitaba konu olmuştur. Abhazy bölgesinden gönüllü olarak Türklere köle olmak isteyenlerin olduğunu, Gürcülerin ise daha çok zorla ve kaçırılarak köle edildiği bilgisi İngiliz konsolosluk raporlarına işlenen bilgilerden. Köle ticaretinin Rus tarafının engellenmesine rağmen bir şekilde nasıl devam ettiği raporlarda kaydedilen bilgiler arasında.

Kitabın “*Konsolosluk Raporlarında Batum ve Çevresi Ticareti*” başlıklı üçüncü bölümü ikinci bölümde olduğu gibi yıl yıl Batum ve çevresinin ticareti hakkında İngiliz konsolosların raporları kaynak alınarak oluşturulan bir çalışmadır. İngiliz ticaretinin gelişmesi için tesis edilen konsolos yardımcılığının kitabın ikinci bölümde uzunca değinilen idari, askeri ve sosyal yapıdan derinden etkilendiğini bu bölümde görmek mümkün. 1840-1852 yılları arasında süregelen otorite boşlukları, güvensiz ortam, kaçak ticaret, yerli halk arasındaki husumetler, beyler ve ayanlar arasındaki mücadeleler, Trabzon valilerinin bölgeye etkisi, sınır hattı boyunca yaşanan gerilimler, Rusların Avrupa mallarına uyguladığı gümrük tarifesi, Rusların sınırı etkin bir şekilde korumaya çalışması, ve kitapta bahsi geçen diğer sorunlar sebebiyle İngiliz konsoloslar Batum’dan ticari anlamda istedikleri verimi alamamışlardır. Batum’un ticari hacmi yıllar içinde minimal büyümeler ya gösterebilmiş ya gösterememiş. Raporlara konu olacak ticari bilgilerin azlığından dolayı konsoloslar bu ticari raporlarında da idari ve sosyal meseleleri elçiliğe aktarmışlardır. Konsoloslar idari ve sosyal sorunlar çözülemedikçe, Osmanlı Devleti gerekli yatırımları Batum’a yapmadıkça ve Batum ve çevresinde yaşayan halkın ‘yabancı’ mizacında bir düzelme olmadıkça Batum’da İngilizlerin hedeflediği ticari büyüme ve gelişmenin gerçekleşemeyeceğini belirtmişlerdir. Ticaret ve politika çoğunlukla birlikte yürüdüğü için bu ayaklardan birinin zayıf olması diğerinin de yavaşlamasına neden olmuştur. İngilizlerin öngördüğü ekonomik ve ticari büyüme Batum’da Osmanlı hakimiyetinin son yıllarında başlamıştır ancak Batum’un asıl büyümesi Rus idaresi altına girdikten sonra olmuştur. Batum Rus idaresi altında bir liman ve sanayi şehrine dönüşmüştür.⁸

Yılmaz, yerel tarihçilik literatürüne yabancı kaynakların yerel tarih çalışmalarındaki önemini gösteren bu çalışması ile katkıda bulunmuştur. Yerel tarih çalışmalarında yerel kaynaklarla birlikte konsolosluk raporları özelinde yabancı kaynaklarında önemli bir yer edindiğini gözler önüne sermiştir. Türkiye’de devlet arşivleri, Osmanlı arşiv belgeleri yoğunlukla kullanılmıştır. Çalışmalara yeni bir soluk getirmek ve yeni bakış açıları kazandırmak adına yabancı kaynakların artarak tarih çalışmalarında kullanılması önemli bir husus. Çünkü var olan yerli ve yabancı kaynakların kullanılması bu kaynakları karşılaştırarak bilgilerin güvenilirliği hakkında daha sağlıklı fikir sahibi olmamıza imkan tanıyor, eksik bilgileri gideriyor, farklı bakış açılarından olayları inceleyebilme fırsatı tanıyor, bazı bilgilerin hatalı olduğunu gözler önüne seriyor olabilir. Kısacası konsolosluk raporları tarihyazımında yeni bir kaynak grubu olarak önümüze çıkıyor.

⁸ Yılmaz, *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi*, 371-486.

Kitabın kaynakçası oldukça zengin ve yazarımız çalışmasında kaynak çeşitliliğine dikkat etmiştir. Hem yerli hem yabancı birincil kaynaklardan istifade etmekle birlikte çeşitli kaynaklara da başvurmuştur. Bununla birlikte kitabın sonunda kullanılan bazı kaynakların görselleri mevcut. Bu kaynaklardan kimisi İngilizce kimisi Osmanlıca kimisi de Fransızca kaleme alınmış. Bu ise kullanılan kaynakların çeşitliliğine bir delil olmakla birlikte yabancı kaynaklar ile yerli kaynakları içerdikleri bilgiler üzerinden karşılaştırma imkânını bizlere sunuyor. Bu bilgiler kimi zaman aynı olmakla birlikte kimi zaman da farklı olabilmekte. Bu durum da olaylara farklı bakış açılarıyla yaklaşmakla açıklanabilir. Farklı bakış açılarıyla yazılan kaynaklar ise bizlere olayları daha geniş açılardan ve çeşitli taraf ve bağlamlar üzerinden anlama fırsatı veriyor. Ayrıca kitapta istatistikî verilerden, tablolardan, görsellerden ve haritalardan yararlanılmış. Özellikle son bölümde ticari verileri ortaya koymak için tablolardan ve sayısal verilerden yararlanılmış.

Kaynakça

- Dağ, Muhammed. “Annales Tarih Ekolü Ve Türkiye’de Yerel Tarihyazımı (1939-2000)”. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2020.
- Gökdemir, Oktay. “8. Bölüm: Tarihyazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü Ve Yerel Tarih”, *Tarih Nasıl yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*. Ed., Ahmet Şimşek. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, 2019.
- Öztürk, Mustafa. “Yerel Tarih ve Şehir Tarihçiliğinin Yeri, Önemi ve Bugünkü Durumu”. *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*. Ed. Haluk Selvi, Bilal Çelik, İbrahim Şirin ve Ali Yeşildal. c. 1/421-426. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017.
- Somel, Selçuk Akşin. *Yerel Tarih Araştırmaları İçin Kılavuz-I*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000.
- Yılmaz, Özgür. *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)*. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2022.